

Kan “åndelig oprustning” overhovedet give mening?

Bo Kristian Holm

Folkekirken og statens vilje til åndelig oprustning

I Danmark vil kirken altid både det ene og det andet. Den favner bredt og er derfor sjældent entydig i sine svar på aktuelle udfordringer. Det ser vi også, når staten pludselig fraviger årtiers tradition for at pleje forholdet til kirken med distance og skønsomhed. Derfor kom det bag på nogen, at den samme regering, som ikke blot mente, at religioner har vigepligt over for demokratier, men at også Gud selv må holde tilbage for tværgående trafik, pludselig med sjælden kærlighed kastede sig over folkekirken og så den som en central medspiller, når den militære oprustning skulle suppleres med en ditto åndelig. I artikler om den bebudede og politisk ønskede åndelige oprustning kan man derfor både læse skarpe advarsler mod politisk opportunistisk instrumentalisering af folkekirken og overdreven glæde over den opmærksomhed, som man forestiller sig, nu strømmer mod åndens fodfolk i overflod.

Glæden er forståelig. Alt for længe har uddannelses- og kulturpolitik været præget af materialistiske mål og ditto retorik og prioritering. Væk røg St. Bededag alene begrundet i økonomiske hensyn, som hurtigt viste sig ikke at holde stik. Kulturinstitutioner og ikke mindst de kulturorienterede og kulturunderstøttende uddannelser har kæmpet mod nedskæring i årevis

og vil fortsat gøre det, hvis ikke der sker noget, for også de seneste reformer indfører nye nedskæringer, før de forrige er slået igennem. I folkekirken har man længe kæmpet mod stadig svagere forbindelse mellem skole og kirke og konfirmationsforberedelse uden for skoletiden med et stadigt ringere religiøst dannelsesniveau til følge, der nu også har ramt de mest basale kristne fortællinger. Glæden var derfor forståelig. Måske skyldtes glæden også, at man øjnede en chance for selv at kunne træde ind i rampelyset og gøre sig politisk attraktiv. Sådan kunne enkelte kommentarer godt læses.

Som det måske lidt for tydeligt fremgår, er der også grund til at være kritisk over for talen om åndelig oprustning, for så længe, det ikke er klart, hvilket åndsbegreb der egentlig ligger bag, står det enhver frit for at indlæse egne kæpheste. Spørgsmålet er vigtigt, for når opfordringen kommer fra regeringsniveau, hænger spørgsmålet om, hvilket åndsbegreb der ligger skjult i kaldet til åndelig oprustning, tæt sammen med spørgsmålet om, hvilket statsbegreb der gemmer sig bag opfordringen. Og måske endnu vigtigere, men igen tæt sammenhængende hermed: Hvis der skal oprustes – åndeligt såvel som materielt – så skal der oprustes *til* noget og *for* nogen. Men fornemmer bag regeringens iver, at det gælder overlevelse, og at oprustningen derfor også skal ende i villighed til opofrelse, men for hvem: for staten? For Danmark? Hvem omfatter det socialt imaginære – for nu at bruge et fremmedord for de sociale forestillinger, som vi alle uden nødig refleksion orienterer os efter i mødet med andre?

Stat og kirke – den besværlige lutherske arv og dens modsætning

Når staten kalder på åndelig oprustning som den militære oprustnings tvilling, rører det øjeblikkeligt ved det tvetydige forhold mellem stat og kirke, som præger lande med en stærk luthersk tradition. Vi er kommet langt fra Anders Fogh Rasmussen, der fejlagtigt mente, at det var en følge af den lutherske toregimentelære, at religion skulle holdes ude af det offentlige rum, til Mette Frederiksen, der åbent og uden blusel medgav, at hun da bruger folkekirken i egen sags tjeneste.

Kan "åndelig oprustning" overhovedet give mening?

Den lutherske forestilling om forholdet mellem stat og kirke, religion og politik er ofte blevet misforstået navnlig i nyere tid. Bonhoeffers angreb på sin tids lutherdom rettede sig mod en luthersk teologi, der havde reduceret læren om det åndelige og det verdslige regimente til en torumstænkning, der forstod de to sfærer for skarpt adskilte og derfor kunne støtte Det tredje Rige som en rent verdslig handling.

Siden er det blevet klart, at sondringen mellem de to regimente er langt mere nuanceret end den "Two-Kingdoms-Doctrine" eller "Zwei Reiche Lehre", som først kom på begreb i 1930'ernes Lutherforskning. Faktisk er det danske udtryk meget mere i overensstemmelse med Luthers egen tænkning. De to regimente skal forstås i lyset af Luthers kristologi. De eksisterer side om side uden sammenblanding, men også uden adskillelse. Det ene regimente har med gudsforholdet at gøre, det andet med forholdet til verden, men da Gud også er nærværende som skaber i verden, er de to ikke adskilte. Dog er det ikke den enkeltes forhold til verden, der afgør forholdet til Gud. Tværtimod er forholdet til verden bestemt af forholdet til Gud. Derfor er der i også lutherdommen et værn mod den moralisme, der let følger med opfordringen til åndelig oprustning.

Og ét er at skelne mellem åndeligt og verdsligt regimente, noget andet er at placere kirke – for ikke at tale om folkekirken – midt i dette spændingsfelt. Tager man den lutherske teologi alvorligt, kommer man ikke uden om at arbejde med et dobbelt kirkebegreb. Man kan her lade sig inspirere af den tyske teolog Heinrich Assel, der i sin store kristologi retter fokus på det spændingsforhold, der altid må stå mellem den i Kristus skjulte kirke, den kirke, hvor den enkelte er alene med sin Gud, og den i Ånden erfarede kirke, hvor den enkelte altid deler sin verden og sit gudsforhold med andre. Mit bud er, at det er dette spændingsforhold, som nu viser sig i de modsatrettede reaktioner på statsministerens instrumentalisering af folkekirken. Den skjulte kirke er skjult, fordi den er knyttet til forkyndelsens og sakramenternes entydige ord. Med den erfarede kirke, hvor Ånden virker i verden, forholder det sig anderledes. Den kan erfares, men aldrig entydigt. Her blandes kirkens budskab med den grumsede hverdag.

Indre eller ydre kirke

Et kirkeligt bidrag til “åndelig oprustning” vil, når kirken instrumentaliseres meget hurtigt, alene forholde sig til det erfarbare. Og det erfarbare kan i en luthersk optik netop aldrig undslippe en tvetydighed, hvorfor et ethvert forsøg på at undslippe tvetydigheden nødvendigvis må ende med en falsk entydighed. Eller som Luther og mange andre med ham ville udtrykke det: med andre guder. Den virkelige, sande åndelige kirke finder vi kun utvetydigt i forkyndelsen af evangeliet, i dåbens tilsagn og i uddelingen af brød og vin ved nadverbordet.

I modsætning til, hvad der i dansk teologi har været *comme il faut*, er den åndelige kirke ikke usynlig, den er skjult. Den er ikke undtaget erfaring, men erfaringen af kirkens virkelighed i verden vil altid have tvetydighedens skær. Derfor udelukker det heller ikke, at den åndelige kirke forstået som Guds riges indbrud i den faktiske verden kan erfares. Den kan erfares, men Assel gør rigtigt opmærksom på, at når denne kirkens skjulthed erfares som Guds riges indbrud i den faktiske verden, sker det som “messiansk magt”, det vil for Assel sige i svagheden. Enhver tanke om åndelig oprustning kommer ikke uden om korset som den sidste målestok for dén mening, som kirken kan lægge i et begreb om “åndelig oprustning”. En kirke, der har evangeliet med sig, bærer altid også en vaccine mod kirkelig triumfalisme med sig.

Dette er uhyre vigtigt, for vi har rigeligt med eksempler på, hvad der sker, når kirke og stat blandes sammen, og kirken lader sig udnytte i statens tjeneste. Det har vi de sidste fire år set i Rusland, hvor patriark Kyrill af Moskva har velsignet de våben, der skal bruges i kampen mod de kristne brødre og søstre i Ukraine, og hvor samme patriark netop *ikke* ser kampen som en kamp mod kristne brødre og søstre, men som en metafysisk kamp mod det onde selv, bl.a. begrundet i forekomsten af Pride-parader i Ukraine. Åndelig og militær oprustning er her to sider af samme sag.

Også den lutherske tradition har kendt til sammenblandingen af statslig og kirkelig oprustning, når både det preussiske kongehus og den svenske kong Gustav 2. Adolf havde “Gott mit uns” som valgsprog i 30 årskrigen og altså på protestantisk side. Helt til 1962 blev mottoet brugt af den tyske forbundshær.

Kan “åndelig oprustning” overhovedet give mening?

I denne sammenhæng er det dog værd at bemærke, at religiøse argumenter ikke kan findes i de feltprædikener, som i Sverige er overleveret fra krigen mod Danmark. Her var der jo tale om to lutherske monarkier, og med fælles lutherdom var det svært at forsvare, at Gud stod mere på den enes end på den andens side.

Balancen mellem åndeligt og verdsligt har gentagne gange vist sig svært at håndtere. Under det tredje rige kunne lutheraneren Emanuel Hirsch skrive, at mennesket først blev konstitueret som subjekt i sit soldatiske selvoffer for den Anden, og denne Anden kunne hos Hirsch lade sig repræsentere af fx en samlende førerfigur. Her var det den kristne underkastelse, der med teologiske argumenter blev politiseret.

Også i Danmark har vi set små eksempler på en mere problematisk sammenblanding af åndeligt og verdsligt, af kirke og stat. Den første gudstjeneste til støtte for Ukraine i Holmens kirke blev desværre et eksempel på dette, både i form af den forbeholdsløse militaristiske støtte, der kom til udtryk i kirken, og som var tæt på at spejle den russiske mobilisering af kirken, og i form af den store indflydelse, som regeringen havde på selve gudstjenestens forløb. Heldigvis blev man klogere, så de efterfølgende støttearrangementer i store træk formåede at holde den nødvendige balance. Dog blev der også råbt Slava Ukraini, de væbnede styrkes officielle hilsen, ved den sidste støtte-gudstjeneste for Ukraine. Den slags hører hjemme alle andre steder end i kirken.

Åndelighed som ydmyghed

Hos Hirsch blev underkastelsen politiseret og dermed gjort åndløs. Den ånd, som bærer kirken, kalder ikke på underkastelse, men på ydmyghed. I St. Georgs Kirke i Eisenach neden for Wartburg hænger der to store malerier i koret. Man kan dårligt se dem nede fra kirkebænkene, men sidder man i fyrste-logen i koret, ser man direkte på dem. Det ene viser overrækkelsen af Den Augsburgske bekendelse til kejser Karl V, og det andet viser Martin Luther og Jan Huss, der uddeler nadveren til kurfyrstens familie. Malerierne har helt klart haft et politisk formål, men der er mere i malerierne end det. Når hertugen så på billederne, blev han for det første mindet om herskerens

forpligtigelse på Den Augsburgske Bekendelse, og for det andet, at enhver hersker – selv en kurfyrste – var en synder, der måtte modtage nadveren på knæ.

Samme dobbelthed findes i dansk historie. Da kong Chr. 5. indfører enevælden, får Danmark den mest absolutistiske nedskrevne forfatning i Europa. Kongen er ikke forpligtet over for nogen eller noget – med en eneste væsentlig undtagelse. Kongen forpligter sig selv på Den Augsburgske Bekendelse. Denne selvbinding af den enevældige konge er ikke uvæsentlig. Derfor er der også langt fra amerikanske neo-royalistiske forestillinger om, hvad det vil sige at være konge, til vore egne skandinaviske historiske erfaringer af, hvad det betyder, når den uindskrænkede magt binder sig selv. Det knytter en ydmyghed til udøvelsen af magt. En ydmyghed, der anerkender, at der er grænser for magt. Det er denne ydmyghed, der i disse år trues i det politiske landskab også i Europa.

Ånd som modsigelse

Skal man derfor forbinde noget positivt med det politiske ønske om åndelig oprustning, så er det, at ønsket minder os om, at ånd er vigtigt, for er det kun økonomiske kalkuler, der styrer politikken, så forsvinder modsigelsens mulighed.

Opfordringen til åndelig oprustning retter derfor med det samme opmærksomheden mod en selvmodsigelse, som opfordringen indebærer, for samtidig med opfordringen skæres der fortsat ned på kulturbærende institutioner og uddannelser. Blot et enkelt alvorligt eksempel: Jeg har fulgt udviklingen i forskningsbiblioteker over flere år. Det kongelige bibliotek står nu over for massive besparelser, som bl.a. kommer til at betyde, at forskningsmiljøer må kassere bøger i et foruroligende stort antal, der reelt svækker dansk forskning, og at værdifulde samlinger opgives, fordi de forskningsmiljøer, for hvem de var altafgørende, ikke længere findes, efter at stillinger er skåret væk.

Kan "åndelig oprustning" overhovedet give mening?

Åndens værn mod åndelig oprustning

Det er ikke sådan, at lutherdommen har holdt sig for god til at bruge militære metaforer, men anvendelsen er en eftertanke værd. Da Luther i 1535 udgiver sin store Galaterbrevskommentar, lader han den ledsage af et forord, der understreger lærens betydning. Midt i en krisetid – fem år efter Rigsdagen i Augsburg, der netop ikke skabte kirkelig enhed – beskriver Luther den rette lære som et våben. Det interessante er imidlertid, at dette våben ikke skal bruges mod ydre fjender. Den værste modstander findes ikke ude i verden, men inden i den enkelte selv, når falske forestillinger om egen fortabelse får overtaget. Læren er et våben, der skal sikre den enkelte trøst, når samvittigheden nager. Det er den eneste åndelige oprustning, som giver mening i en evangelisk-luthersk sammenhæng. En lignende forståelse af kirkens forsvarsværker finder vi det udsagn, som blev tillagt Luther, da genkatoliceringen af evangeliske områder truede i 1555: "Bønner og tårer er kirkens våben". *Preces et lacrimae sunt arma ecclesiae*. Citatet findes også på prædikestolen i Saltum Kirke som et blivende memento til eftertidens trang til åndelig oprustning. Skal åndelig oprustning give nogen form for mening, må den ske på knæ.

Prædikenstolen i Saltum kirke i Vendsyssel, fotograferet af Carsten Bach-Nielsen, der også har behandlet den et indlæg på "Reformationsbloggen" (<https://lumen.au.dk/vis/artikel/luther-paa-praedikestolen>).

Bo Kristian Holm, Professor MSO, Afdeling for Teologi, Institut for Kultur og Samfund, Aarhus Universitet